

„Sellekohase päevakäsu põhjal peavad kõik Vabariigi roodu ja teiste sellekohaste väegruppide ülemad omast tegevusest päevaraamatu pidama – ajaloo andmeks!”

Eesti rahvaväe üksuste päevaraamatud Vabadussõja ajaloo allikana

Tiit Noormets

Sealtpeale, kui inimesed leiutasid kirjaoskuse, on kirja pandud ka sõdade pidamise ja sõdivate vägede tegevuse kohta kõikvõimalikke tekste, juba Vana-Egiptuse raidkirjades ja Muinas-Sumeri savitahvlitel. Tänapäeval infoühiskonnas on sõjas jäädvustatud ja edastatud infovoog lausa hoomamatult suur, kuid üheks põhiliseks aruandlus-informatiivseks dokumendiks, ning sellisena ka sõjaajaloo uurimise allikaks, on ikka üksuse päevik (saksa *Kriegstagebuch*, inglise *War Diary*, vene *žurnal bojevõh deistvii*).¹ See oli dokument, mida peeti kõigis väeüksustes, allüksustest (roodudest, kompaniidest) kuni väekoondisteni (armeed, rinded) sõja ajal.

Päevaraamatu (sõjategevuse päevaraamatu, päeviku) pidamise traditsioon sai alguse 18. sajandil, koos alaliste staapide tekkimise ja sõjalise erihariduse andmise ning selle saanud ohvitseride ilmumisega; teiste sõnadega – koos alaliste armeede ning tsentraliseeritud riikidega, mida hoidis käigus asjaajamiskorras töötav bürokraatia-

aparaat koos oma dokumentidega. Nii võib öelda, et sõjaväe päevaraamatud sündisid lausa üheskoos kaasaegse arhiivindusega. Üldiselt hakati neid erinevates sõjavägedes kasutama 19. sajandil ja nõnda kuni tänase päevani.

Kõikides sõjavägedes sisaldavad need, lisaks oma üksuse lahingutegevuse ettevalmistamise ja käigu kirjeldustele, veel mitmesugust informatsiooni (andmed vastase kohta, kaotused ja täiendused, üksuse administratiivtegevus, isegi ilmaandmed; lisadena võib neis olla skeeme, fotosid ja jooniseid) ning seda igapäevaste sissekannetena. Sõjalaevadel on vastavaks dokumendiliigiks logiraamat, kuid Eesti sõjalaevastikus oli Vabadussõja ajal ka selle dokumendi nimeks „laeva päevaraamat”.

Sõjategevuse päevaraamatuid on muidugi kasutatud sõjaajaloolaste poolt Vabadussõja uurimisel, kuid otseselt on nende tekste kui allikaid publitseeritud üpris vähe (näiteks tervikuna ja faksiimiletrükis 2. jalaväepolgu ning osaliselt Kalevlaste maleva päevaraamatud).²

¹ Teisest sõjaväe asjaajamise põhidokumendist, seda nii rahu kui sõja ajal, päevakäsust (käskkirjast) vaata: „Käsen kõige suurema südidusega neid inimese soo jätiseid kinni püüda ...” Eesti rahvaväe päevakäske 1918–1919. – Tuna 1999, nr. 3, lk. 16–21.

² Sõjategevuse päevaraamat. 2se Eesti jalaväe polgu Sõjategevuse päevaraamat, Tallinn, 2003; Kalevi Maleva päevaraamatust. – Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt, Tallinn, 1930, lk. 146–153.

Siin avaldame selle allikaliigi tutvustamiseks väljavõtted Eesti rahvaväe 1. jalaväepolgu 14. roodu (hilisema numeratsiooni järgi 3. roodu) päevaraamatust.³ See algab 15. detsembriga 1918, kui polguülem andis käsu allüksuse formeerimiseks ja määras kohale esimesed ohvitserid, ning lõpeb 3. jaanuariga 1920 – kokku 99 käsikirjaliselt täidetud suurekaustalist lehekülge. Päevaraamatu pidajana on alla kirjutanud „A. Ladva”. Teadmata põhjusel on sellega kokku köidetud ka üks hoopis teine dokument – käsikirjaline „1se jalaväe polgu ohvitseride, arstide ja ametnikkude nimekiri alphabeedi järel” (kokku 226 nime koos mitmesuguste andmetega, nagu auaste, ametikoht jne.).

Vabadussõja-aegseid sõjategevuse päevaraamatuid on Riigiarhiivis säilinud üpris rohkesti. Näitena nendest on siia valitud kõige madalama tasandi, ühe allüksuse oma, sest need on kõige põhjalikumad ja detailsemad. Olenevalt kirjutajast võivad nad olla ka lausa elavad ja nauditavad kirjeldused, nii mõnigi kord isegi üksikisiku tegevuse kohta.

1. jalaväe polgu telefonist suvel 1919. EFA 2-91

1se jalaväe polgu 3da (14) roodu päevaraamat 1918. a. – 1920. a.

[--]

1919. a. Jaan. 1.

Täna oli Peetri platsil⁴ paraad, millest I jalaväe polk ühe sega rooduga osa võttis, milles oli suurem osa rahvaväelasi 14. roodust ühes roodu ülemal lipnik Grantiga, keda polgu ülem polku esitava roodu ülemaks (komandeeriks) oli määranud. Paraadil läksid ja vastasid mehed, lühikest harjutuste aega silmas pidades, võrdlemisi kaunis hästi. Roodu ilmus nooremaks ohvitseriks lipnik Uuk ja viidi üle: Varustuse Valitsuse saapa ja hobuseriistade töökotta 2, side komandosse 4 ja 6. roodu 1 rahvaväelane. Kell 18 anti roodu ülemale polgu ülemal polkovnik Heinze poolt käsk 14. roodu lõpulikult valmis formeerida ja sellega 2. jaanuaril kell 4.45 Vene turul⁵ sõjaväljale astumiseks valmis olla, sest vaenlased, vene „punased”, olid veel kõigest 30 versta⁶ linnast⁷ eemal ja selletõttu oli meie nõrgale kaitsevæele rutulist abi hädasti vaja. Et Naissaarele saadetud 40 roodu paremat rahvaväelast alles tagasi tulemata olid ja suur hulk mehi lubadega ja veel suurem hulk ilma lubadeta Uue Aasta päeva

³ Eesti Riigiarhiiv (ERA), f. 539, n. 1, s. 5 (sama nimetusega on samas fondis veel teinegi säilik – 4, kuid see on pärast sõda tehtud väljajätetega ümberkirjutus).

⁴ Tänapäevane Vabaduse väljak Tallinnas.

⁵ Tänapäevane Viru väljak Tallinnas.

⁶ Verst – vana vene pikkusühik, võrdus 1066,78 meetriga.

⁷ Tallinnast.

tõttu roodust puudusid, siis palus roodu ülem lipnik Grant polgu ülemalt luba puuduvaid mehi 16. ja 15. roodudest juure võtta. Oma roodus leidis 81 meest ja ülemal nimetud kahest roodust võeti 75 meest, seega kokku 156 meest 14. roodu. Ülejäänud 14. roodu rahvaväelased viidi 6. roodu üle.

Jaan. 2.

Saapaid ja riideid hakati roodule, esimesi kella 2 ja riideid (sinelid, püksid, soojad vestid, rihmad, padruni taskud j.n.e.) alles kella 3.30 ajal välja andma, nõnda et rood kella 4.45 mitte ei võinud valmis olla, vaid suure tegemisega alles kella 7.30 kõik tarvilised asjad saivad välja jägatud, kuna nende ülessekirjutust ei võinud juttugi olla: kraamid anti lihtsalt rühmade peale välja, kus nad meestele välja jägati, kuna ülejääv kraam roodu kaptenarmuse⁸ hooleks jäeti, sest rooduülemalle oli juba kaks järelepärimist saadetud, et millas rood valmis jõuab ja määratud kogunemise kohale ilmub. Saabaste väljajägamisega oli kõige rohkem tüli, sest saapad olid rahvaväelaste jaoks väiksed, nr. 38–43, soome schavro⁹ ja kroom nahkest valmistatud kamassid¹⁰, mis oleks kõlblikud koolilastele linna uulitsatel kõndimiseks, kuid mitte sõduritele sõjaväljal külma ilmadega lume sopa sees sõtkuda. Mõned üksikud leidsid omale suurest saapa virnast veikesed saapad, mis vaevalt ühe paari sokkide peale jalga mahtusid. Ülejäänutele toodi viltisid, kuid mehed ei tahtnud neid esialgu vastu võtta, sest ilmad olid sulad ja vildid oleks olnud ainult tüliks, kuid lõpuks pidid nad ikka nendega leppima, sest parajaid saapaid ei leidunud ja meestel, kes viletsates jalanõudes kodust välja ilmunud, olid juba paljudel paljad varvad. Viimati anti ka sõjatarvidused välja: inglismaalt toodud vene süsteemi püssid, padrunid, kirved, labidad ja kirka-motõgad¹¹.

Kell 7 saivad mehed reisuvalmilt kasarmu ees ritta säetud ja nimekirjade järgi üle loetud, mis-peale rood Vene turule liikus, kus ainult meie polgu kuulipildujate rood ees oli, nii et meie kõige viimased ei olnudki. Varsti ilmusid platsile „Kalevlased”¹² ja siis dessandi rood. Vene turul istusime regedele ja sõitsime Narva maanteed mööda välja, et veel õhtuks sõjaväljale jõuda, sest vaenlane oli siinpool kõige lähemal (30 versta Tallinnast). Enne regedele istumist mehi üle lugedes selgus, et 10 rahvaväelast: Jaan Sarik, Mihkel Kuusekänd, Johann Klükmann, Eduard Taufudl, Johannes Raud, Jaan Valdmann, Hans Rüütel, Ferdinand Allert, August Smidt ja Jaan Märk omavoliliselt roodust olid lahkunud. Narva maanteed mööda sõitsime Jõeleftse¹³ kirikust 1 verst maad edasi, kus veidi peatati ja meestele süüa anti. Söögi ajal ilmus ka 1. diviisi ülem kindral Tõnisson senna, kelle käsul siis roodu ülem mehed ritta säedis. Kindral Tõnisson tervitas roodu ja pidas veikeses kõne, milles ta muu seas ütles: „vene punakaartlaste röövsalgad on tunginud üle meie demokraatlike Eesti Vabariigi piiri; meie vägesid tema (vaenlase) vastas on vähe ja selle tõttu on nad sunnitud taganema. Meie seisukord on tõsine, kuid mitte lootuseta, sest meie seljataga seisab Inglismaa, kelle laevastik meile abiks saab olema ja kes varustab meid sõjamoonaaga; ja meie suguvennad-soomlased, kelle esimene väesalk juba siia on jõudnud – nende abil peksame meie vaenlaste röövsalgad üle Eestimaa piiri tagasi ja meie ei peatu enne, kui viimane vaenlase jalg üle Narva jõe on paisatud ja häda neile, kes meile teepeal tüliks on: nende kondid peavad Eestimaa mullas mädanema, nende liikmed peavad meile põllu rammuks jääma! Täna saadan ma teid, I polgu 14. roodu liinile, kus teie polgu 13. rood juba võitleb; tõsi: ta (13. rood) ei ole oma ülesannet küllalt täitnud, ta on olnud polgule ainult hääbi; kuid seda enam loodan ma teist, 14. rood! Kui teie liinile jõuate, siis peate teie vaenlase kinni pidama, teie ei pea seda üksi, kuid ma tean, et teie seda ka teete! Ja siis, kui meie jõudusid juure oleme saanud, siis peksame teda (vaenlast) tagasi. Ärge kartke vene punaseid:

⁸ Kaptenarmus – allüksuste laoruumide ja kogu nendes oleva varustuse eest vastutav sõjaväelane.

⁹ Ševroo – kroompargitud kitsenahk, õhuke jalatsipealse materjal.

¹⁰ Kamass – raske ja tugev, ilma sääreta jalanõu.

¹¹ Motõga – kõblas vene keeles.

¹² Kalevlaste Maleva võitlejad.

¹³ Jõeleftme.

1. polgu kuulipildurid sügisel 1919 Ingerimaal. EFA 3-858

need ei ole korralikud sõjamehed, vaid ainult korratud röövlite salgad! Nad on argpüksid, kes salaja hiilivad ... surma kardavad nad kõikse rohkem. Kui meie 10 meest nende sajale vastu läheb, siis jooksevad nad laiali kui lambad. Olge julged, ma saan teid meeles pidama; ma ei tunne küll teid, kuid tunnen teie rooduülemat, lipnik Granti, kui tublit meest, kes teid hädasse ei jäta.” Seda kindral Tõnissoni kõnest. Ta nagu teadis, et meie rood vaenlase pealetungimise seisma paneb ja esimesena ise edasitungima hakkab.

Jõeletsel sai polgu ülem oma polgule ülesande ja ka 14. roodule tehti ülesanne: Külma-Hallikul¹⁴ ühte 5. polgu roodu ära vahetata ja ühiselt Vedojoõe ja Rünka talud oma alla võtta, et paremat kätt Raudojale 13. rooduga ja vasakut kätt Tõnujürile dessandi rooduga sidet pidada. Umbes kella 18 ajal hakkasime Jõeletselt liikuma ja läksime Jägala ja Saunja kaudu Külma-Hallikule. Jägala mõisas puhates, olid küüdimehed hobustega, ilma roodu ülema teadmata ära läinud ja ühes nendega ka tööroodu hobusemees ühes meie padruni koormaga. Jõeletselt tuli meiega üks rühm kuulipildurid ühes (2 Lüüsi¹⁵) al.-leitnant¹⁶ Lelli juhatusel.

Jaan. 3.

Ööse kell 3 jõudsime Külma-Hallikale. Rõõmustasime, et päevase ja poole ööse külmetuse tagajärel nüüd soojas toas puhata saab, sest lootsime, et meil enne hommikut 5. polgu roodu käest vahi postisi vastu ei tule võtta, kuid kohale jõudes leidsime endid rängaste petetud olevat, sest soojade korterite asemel leidsime 3 veikest suitsu onni ja nendes mitte ainumast eesti sõdurit, kuulsime aga, et veel ööse kella 12 ajal 60 enamlast ühe kuulipildujaga külast välja olid läinud ja metsavahi majasse lubanud ööseks jäeda, mis Külma-Hallikult umbes 1½ versta lõuna-hommiku pool tee ääres on. Selletõttu saivad siis kõige esiteks valve tõkked välja pandud ja siis ülejäänud mehed majadesse mahutatud. Roodus oli 146 roodu meest ja 20 meest kuulipildurid, nendest olid

¹⁴ Külmaallika.

¹⁵ Lüüs – Briti kergekuulipilduja Lewis.

¹⁶ al.-leitnant – alamleitnant (nooremleitnant).

umbes 60 meest valve tõkkesse välja säetud, kuid sellegipärast ei tahtnud ülejäänud kuidagi majadesse ära mahtuda, nõnda et nad kui kilud karpis, üksteise peal pooleldi lamasid ja varsti une hõlma suikusid.

Hommiku kella 8 ajal tuli üks väike vaenlase salk ühe kuulipildujaga metsavahi maja poolt Külma-Halliku poole ja hakkas, meie vahiposti nähes, kohe laskma, esiteks püssidest ja pärast ka kuulipildujast. Et enamlased kaugele jäid ja et roodu padrunite tagavara ikka veel järele ei olnud jõudnud, siis ei lubanud roodu ülem mehi paljut vastu lasta. Ka Lüüsid lasksid kumbki vähem kui ühe kaseti välja.¹⁷ Suuremat osa mehi majade varju jättes, saatis roodu ülem ainult ühe rühma ahelikkus, kahelt poolt teed metsa mööda, mis selles kohas kaunis harv oli, ette. Varsti lõpetas vaenlane laskmise ja taganes metsavahi maja poole tagasi, mispeale meie valvetõkked, kes vahepeal ära olid taganenud, samuti said välja saadetud. Ülejäänud, kes vahepeal kuigi palju puhata ei olnud saanud, heitsid uuesti magama. Külma-Halliku on üks väikene lagendik kolme suitsu onni ja nende juures paari väikese laudaga, keset tihedat metsa. Pikuti, lõunast põhja, on seda lagendikku umbes 400 sammu, kuna hommikust õhtusse laiemast kohast vaevalt 150 sammu on. Ilm oli ilus, päikene paistis heledasti.

Oli umbes kella 13 aeg, kui roodu ülem tahtis omast seisukohast krokisi¹⁸ (ümbruskonna plaani) teha, kuid vaevalt sai ta majast välja tulla, kui lõuna-hommiku poolsest metsa servalt, kus vahipost metsavahi maja poole viiva tee ääres asus, püssi paukusid kuulda oli. Nimelt oli meie vahipost ahelikkus lähinevat vaenlast märganud ja selle peale lasknud, mispeale siis ka punased esiteks püssi ja pärast ka kuulipilduja tule majade poole avas. Meie vahipostid taganesid vaenlase tule all majade varju, milledest unised ja pool roidunud sõdurid, kes külma ja kitsikuse ja alatise vahikorra vahetuse tõttu, peale hommikust punaste külaskäiku vist õieti magama ei olnud jäänudki, ükshaaval välja pugesisid, mis iseäranis esimese maja kohas, mille uks vastu lagedat sihti, kust poolt punased peale tungisid, hädaohtlik oli, kuid õnneks laskis vaenlase kuulipilduja liig kõrgesse, katuse õlgi ja mändade oksid maha puistates. Mehed jooksid majade ja lautade varju, mõned varjasid endid väikestes lohkudes ja muist asusid lõunapoolse maja otsas olevasse kraavi ja algasid vastu laskmist. Varsti hakkas ka meie üks Lüüs töötama, kuna teine rikki oli läinud. Varsti käsutas ka roodu ülem, kes kolmanda maja juures oli, tähendud majas olivad kahele poole külgede peale ahelikku, et esimeste majade varjus viibijaid külgede poolt kaitsta. Kui vaenlane, kes vahepeal juba lagendiku ääreni metsa tukka, mis esimesest majast vaevalt 50 sammu eemal asub, olid tunginud, meie arvurikast väesalka silmasid ja ühtlasi nägid, et meie mehed omakorda kahelt poolt metsa servalt tihedais ahelikkes edasi tungisid, neid ümbritseta ähvardades, siis vaikus varsti nende tuli. Iseäranis mõjus meie rooduülem komando kisa nende närvide peale, mille tõttu nad korratult taganesid, ühte surnut ja ühte raskesti haavatut maha jättes. Meie kaotused olid: 1 surnu ja 2 haavatut. Surma sai rahvaväelane Leonhard Kask, kes ees vahipostil oli, haavata said rahvaväelased Johann Paroll ja Johannes Lindov.

Et mehed kaks ööd magamata, päev varemalt üks kord süüa, 3. päeval veel sugugi süüa ei olnud saanud, ja et kõigil, kellel uued kamassid jalas olid, jalad kangesti külmetasid, oli meestes vähe ettevõtmise vaimu ja vaenlase tagaajamine selle tõttu puudulik, pealegi ei olnud ka padrunite tagavara ikka veel kohale jõudnud, kuna meestel neid veel vähesel arvul järel oli. Peale vaenlase välja löömist ei tahtnud mehed enam majade sisse minna, neid lihtsalt hiire lõksudeks nimetates, sest öösel võis vaenlane metsa kaudu ilma meist märkamata majadele lähineda ja halvemal korral meid sisse piirata, sest majad olid liig metsa ligi. Roodu ülem oli sunnitud meestele järele andma ja asendas mehed õhtu poole metsa servale ahelikku, nii et lagendikku ja lähemat metsa silmas võis pidada, kust vaenlane oleks võinud ilmuda. Külmanud meestel ei olnud aga metsa serval ahelikkus

¹⁷ Kergekuulipilduja Lewis padrunisalves oli 47 padrunit.

¹⁸ Krokii – maa-ala silmamööduline joonis.

seistes sugugi soojem, kui varemalt sauna hurtsikutes ja nad nõudsid rooduülemalt, et neid paar versta tagasi, Saunja külasse üle viidaks, kus suuremad hooned ja vabam puhata. Rooduülemale kahekordse sellekohase teadaandmise peale tuli lõpuks polguülemalt luba mehi Saunja külasse Vedojoe ja Rünka taludesse üle viia, kuna roodu ülem salkkonna Kalevlasi, keda polguülem talle käsutada oli saatnud, Külma-Hallikule valvetõkkele välja pani. Vahepeal olid roodu padruni koor ja supi katel järele jõudnud, mida siis sõdurid tarvilisel määral tühendasid. Ka sokke ja kindaid jägati meestele. Peale sööki asusid mehed teele Saunja küla poole, kuhu jõudsime kella 18 ajal. Et Vedojoe talu külast pool versta eemal, Külma-Halliku tee ääres asub, siis jäeti pool esimest rühma kaitse tõkkeks senna, kuna teine pool rühma põhja-õhtu pool oleva Rünka talu oma alla võttis, ülejäänud kolm rühma ühes roodu ülema ja moona voriga asusid kahte talusse eelmiste vahepeal.

Jaan. 4.

Hommiku kella 6 aeg lasi roodu ülem mehed ülesse äratada, korda säeda ja viis roodu uuesti Külma-Hallikule tagasi. Siin ootas roodu ülem kunni patarei, mis vahepeal oma tule metsavahi maja ja Soodla–Kiiu risttee peale oli avanud, laskmise lõpetas ja saatis siis kohe luurajad metsavahi maja poole välja. Valvetõkked saivad välja pandud nagu eilagi. Luurajad tulid varsti metsavahi majast tagasi ja teatasid, et punased sealt, metsavahi jutu järele, juba eila õhtal, peale viimast lahingut, Kuusalu poole välja taganenud. Neid olnud siin 60 meest ühe kuulipildujaga, kes eilsest Külma-Halliku lahingust suure rutuga tagasi tulnud, omad kraamid selga võtnud ja jälle tuhatnelja edasi sibanud. Metsavaht kuulnud neid aga rääkivat, et eestlastele olla Soomlasi ja Inglis musti neegreid appi tulnud, kes neid, punaseid, elavalt tahta ära süüa; neil tulla rutata, et „mustad valgekaartlased” Külma-Hallikult neile Kuusalu – Soodla ristteele ette ei jõuaks. Vaesed punased! Kuidas ommeti hirm „valged” eestlased nende silmis mustaks moonutas! Kuuldes, et metsavahi maja vaenlastest tühi on, saatis roodu ülem Kalevlaste salga (22 meest kahe automaatpüssiga¹⁹) kohe sinna sisse. Siis saatis rooduülem kolme mehelise sideme dessandi roodu, 12 meest I rühmast rühmaülemaga Vedojoe taluse ja 18 meest samast rühmast noorema ohvitseri lipnik Uuki juhatusel Rünka talusse. Valve tõkked pandi välja: nr. 1 metsavahi majasse, nr. 2 Soodla – Kiiu, Külma-Halliku – Kuusalu tee ristmetele, nr. 3 tee peale, mis Külma-Hallikult Kiiu mõisa poole viib ja kõigi nende vahel liikusid piilurid. Õhtul saatis roodu ülem polgu ülema käsul luurajad (3 kalevlast ja 3 meie roodu meest) Rehatse küla poole välja, kes ööse tagasi tulid ja teatasid, et küla vaenlasest tühi on.

Jaan. 5.

Hommiku kella 9 aeg saatis roodu ülem Kalevlaste salga (22 meest kahe automaatpüssiga) Rehatsele, millest ta ka 13. roodu ülemale teatas, ühes teatega, et tema valmis oleks Kõrve peale edasi liikuma. Metsavahi majasse, Kalevlaste asemele, saatis roodu ülem 25 meest rühmadest. Sidet peeti 13. roodu ja dessant rooduga. Täna tulid ka Naissaarele karauli²⁰ saadetuist 40 rahvaväelast 33 meest roodu tagasi, seega oli siis roodus 176 tikku²¹ ja 2 Lüüsi ja 2 automaatpüssi. Ilm oli ikka veel külm.

Jaan. 6.

Hommikul sõitis roodu ülem metsavahi maja kaudu Rehatsele, et sealset seisukorda tundma õppida. Tagasi sõitis ta jälle metsavahi maja ja valvetõkke nr. 2 kaudu Külma-Hallikule, kus ta polgu ülema ja Kalevlaste maleva pääliku eest leidis. Roodu ülem sai käsu tervet oma roodu Rehatsele üle viia, et sealt öösel poole rooduga välja minnes Kuusalu kirikumõisa peale minna ja seda Kalevlaste

¹⁹ Automaatideks või automaatpüssideks nimetati Vabadussõja ajal Taani kergekuulipildujaid Madsen.

²⁰ Karaul – vahtkond.

²¹ Tikku ehk tääki – nõnda nimetati tollal võitlejate arvu jalaväe üksustes (ratsaväes vastavalt mõõgad).

abil oma alla võtta. Üks rühm jäi Rehatsele seljataguse kaitseks ja sideme pidamiseks 13. rooduga; teine rühm saadeti Santmäele, ülesandega seda oma alla võtta, et seega Kuusalu kiriku peale tungimist paremalt poolt kaitseda. 13. rood pidi sell ajal Ermakosu²² poolt Kosu peale tungima.

Umbes kella 17 ajal jõudis rood Rehatsele. Luurajad olid hobustega Kuusalu ja Santmäe poole välja saadetud, ülesandega selgeks teha, kas vaenlane nimetud kohtades sees on ja missuguses koosseisus. Kuusalu poole välja saadetud luurajad jõudsid kella 20 tagasi ja teatasid, et seal vaenlast umbes 100 meest ühe kuulipildujaga sees olevat, ühiselt teatasid nad ka, et meie luurajate ülem Karutamm vaenlaste kätte vangi oli langenud (arvatavasti vabatahtliselt üle läinud!). Kohe peale selle sai rooduülem 13. roodu ülemalt teada, et tema luurajad olevad teada saanud, et enamlastel Koosus 3 roodu olevat ja et nemad (punased) Prisket tingimata tagasi tahtvat võtta ja selle tõttu olevat tema otsustanud Ermakosust tagasi Priskesse taganeda, selle asemel, et Kosu peale tungida. Peale selle jõudsid ka Santmäelt luurajad tagasi ja teatasid, et nimetud koht vaenlasest tühi on. Need teated saatis roodu ülem kohe Külma-Hallikule st.-kapten²³ Pulkile, kes selles operatsioonis Kalevlaste ja meie juhiks oli. Sealt saadeti roodu ülemale käsk, viibimata metsavahi majasse sõita, et Kalevlaste päälükuga ühiselt seisukorda läbi arutada ja siis kohe ülesantud sihis edasi liikuma hakata.

Jaan. 7.

Metsavahi majasse jõudis roodu ülem kella 1 aeg, kus siis ka otsustati endist sihti mööda edasi liikuda. Kalevlased pidid Külma-Halliku – Kuusalu teed mööda edasi liikuma ja metsavahi maja, kus päevaste teadete järgi 50–60 enamlast ühe kuulipildujaga sees pidid olema, oma alla võtma ja sealt kohe sideme metsavahi maja juurest Aroküla peale viivat teed mööda Kuusalu – Rehatse tee nurga peale vastu saatma, et meie siis edasi liikuma võiks hakata.

Meil jäi 4. rühm Rehatsele, 3. Santmäele, kuna rooduülem esimese poole roodu ja 2 kuulipildujaga kell 3.30 välja astus. Tee ristmetele jõudes, kuhu Kalevlaste side metsavahi maja juurest meile vastu pidi tulema, ei leidnud meie kedagit eest, mispeale siis rooduülem 6 meest metsavahi poole välja saatis vaatama, kuidas seal asjad on. Mehed tulid umbes $\frac{3}{4}$ tunni pärast tagasi ja teatasid, et nemad kedagit, ka metsavahi maja ei olevat leidnud. Saadeti uuesti mehed välja käsuga, tingimata metsavahi majani minna. Mehed tulid jälle tunni aja pärast tagasi ja teatasid, et nemad metsavahi majani ei olevat saanud minna, sellepärast, et seal mehed teepeal ees olnud. Et kell varsti kuus hakkas saama ja meie veel pimedas Kuusalu mõisani tahtsime jõuda, siis saatis rooduülem ühe rühma ühe kuulipildujaga al.-leitnant Lelle juhatusel metsavahi maja poole, ülesandega, kui seal veel mitte Kalevlasi sees ei ole, siis seda oma alla võtta, 7 meheline post senna välja panna ja ise kohe tagasi tulla. Kuusalu poole olid juba varemalt luurajad välja saadetud.

Kui tunni aja pärast al.-leitnant Lelle käest veel mingit teadet ei tulnud, siis hakkas rooduülem ühe rühma ja ühe kuulipildujaga Kuusalu poole liikuma, kartes, et varsti valgeks läheb. Tee peal jõudis al.-leitnant Lell oma meestega roodule järgi ja teatas, et Kalevlased metsavahi majas sees olnud ja et enamlased juba õhtul varemalt sealt välja olid läinud. Ühiselt teatas tema ka, et Kuusalu poole väljasaadetud Kalevlaste luurajad veel ei olla tagasi tulnud. Pool versta kiriku mõisast eemal käsutas roodu ülem mehed kahele poole teed ahelikku ja nii liikusime ilma takistuseta välja ärde metsa tukani, ilma et ühtegi punast oleksime näinud. Et mõisat eest küljest raske oleks ära võtta olnud, siis läks roodu ülem osa meestega paremalt poolt peale, kuid juba põllule välja jõudes märkas ta, et mõisa poolt ühed mehed mütsa vastu lehvivad. Kalevlaste luurajad olid juba enne meid kohale jõudnud, sest enamlased olid juba öösel suure rutuga siit välja taganenud. Mõisa hooned olid kõik mustust täis, kõik asjad olid puruks peksetud, nii kui oleks katk kõigist üle käinud. Roodu ülem

²² Härmakosu küla.

²³ st.-kapten – staabikapten.

1. jalaväe polgu majandusülem
abi leitnant Jalajas ja adjutandi abi
leitnant Lambert sügisel 1919.
EFA 3-911

teatas Kuusalu jõudmisest ja punaste öösisest taganemisest polgu ülemale, mispeale varsti käsk tuli, ka Koobasted oma alla võtta. Et luurajad vahepeal teate töid, et Koobaste ja Kuusalu külad vaenlasest tühjad on, siis saatis roodu ülem ühe rühma Koobastele ja jäi uusi käskusi ootama.

Et eila öhtupoole ilm juba sulale oli läinud, siis olid meeste jalad märjad, iseäranis veel neil, kell vildid olid. Nüüd kohale jõudes hakati siis kohe ahjusid kütma ja jalanõusid kuivatama; kiriku mõisas oli klaver terveks jäänud mida kohe keegi sõdur mängima asus. Esiteks helistas ta mõned isamaa laulud siis aga tulivad tantsu tükid ja sõdurid keerutsid, väsimusest hoolimata, „Labajala valtsi”; meeleolu oli kõigil hea. Umbes kella 15 aeg saime käsu Kuusalu külasse minna ja seal oodata, kuni 4. polgu I pataljon sinna jõuab ja siis küla nimetud polgu pataljonile üle anda ja ise Santmäe kaudu, seal olevat rühma ühes võttes Arokülasse minna. Et aga Kalevlased juba kella 12 aeg ilma meile teatamata Kuusalu külasse olid üle läinud, siis küsis meie roodu ülem Kalevlaste päälikult järele, kas tema nõus ei oleks üksi siis 4. polgu pataljoni ootama jäeda, kuna meie otsekohe Aroküla poole edasi liiguksime, et mitte asjata mehi väsitada. Kalevlaste päälik teatas, et nende ette-saadetud luurajad vaenlast ei olnud leidnud ja et tema nõus on kohale jääma. Nii siis liikusime läbi Santmäe Aroküla poole. Luurajatelt ja kohalikkelt elanikkelt, kes Aroküla ja Kosu poolt tulivad, saime teada, et nimetud kohtades vaenlasi sees ei olla. Santmäelt läbi minnes võtsime enda 3. rühma kaasa ja jõudsimme kella 18 aeg Arokülasse, kus asendati kohe mehed majadesse, pandi valve tökked välja ja saadeti küüdihobuseid otsima, et siis, kui käsk tuleb, vaenlasele rutem järele jõuda ja sidemeid Kalevlaste juurde Kursi ja 13. roodu juurde saata ja polgu ülemale raport Arokülasse jõudmisest ära anda. Et 13. roodu seisukoht meile teadmata oli, siis saadeti side neile Kosu kaudu

vastu. Küüdihobuste saamine oli õige raske, sest punased olid taganedes igalt poolt, kust aga vähe olid leidnud, kõik hobused endaga kaasa viinud. Öö läks päris rahulikult mööda.

[— —]

1920. a. Jaan. 1.

Seisukord muutmata. Vaikne. Kell 10 saime teate vaenlasega vaherahu tegemisest, mille maksus algab 3. s.k. päeval kell 10.30. Vaherahu teade süvendab meeste südameisse rahuloluse tunnet, kuid meeololu ei suuda ka märksa muuta, sest viimaste päevade vihased võitlused on igasuguse kaastundmise ja lugupidamise vaenlase vastu kaotanud. Ka on vältav sõda sõjameeste hinge süvendanud uskmatus igasuguste lepingute ja lubaduste kohta vaenlase poolt, mida need igal võimaluse korral püüavad naeruvääriliselt tühjaks tunnistada, kui see neile kasulik on.

Kella 15 aeg kuuldus vaenlase seisukoha poolt, üle jõe, „Internatsionaali” laul, lasti kolm kogupauku õhku ja karjuti „hurraa!” – vist peeti seal vaherahu kuulutuseks miitinguid.

2.

Seisukord endine. Vaikne. Kell 10 kostsid jällegi vaenlase poolt „hurraa” hüüded ja kogupaugud. Õhtul tuli teade, et homme homikul vahetus tuleb, nõnda et enne vaherahu algust rood omal uuel seisukohal Samokrassis²⁴ oleks.

3.

Kell 6 vahetas 9. rood meid kaevikutest ja meie liikusime Samokrassi küla poole, kuhu jõudsime kell 8. Kell 10.30 hakkas vaherahu meie ja vaenlase vahel maksma; keelati ära igasugune tule avamine niihästi liinil²⁵ kui ka selle lähedases piirkonnas.

ERA, f. 539, n. 1, s 5, l. 1p – 8p, 50.

Tiit Noormets

(1959)

Lõpetanud Tartu ülikooli (1982) ja Moskva Ajaloo-Arhiivinduse Instituudi (1985). Olnud 1983–1993 Filmi-, Foto- ja Fonodokumentide Riiklikus Keskarihiivis (FFFRKA) erinevatel ametikohtadel, sh. ka-sutuosakonna juhataja. 1993–1995 töötas EV Kaitseministeeriumis, alates 1996 Riigiarhiivis. Uurimisvaldkonnad: sõjaajalugu, sh. relvastatud vastupanuliikumised; 20. sajandi Eesti ajalugu. Üle 50 teadus- ja aimeartikli ja kommenteeritud dokumendipublikatsiooni.

